

IZ SPOMINOV

Boris Zihertl

Ferdo Kozak je pred letom dni odšel nenadoma, nepričakovano, in ne moremo se prav ovesti dejstva, da je med nami pričujoč le še duhovno, s svojim delom, v naših spominih na enega tistih mož, ki so v zadnjih desetletjih stali v ospredju slovenskega družbenega in posebej kulturnega življenja.

Velik del prizadevanj in naporov, zaradi katerih je ime Ferda Kozaka postalo neločljiva sestavina najnovejše slovenske zgodovine, je bil posvečen »Sodobnosti«, predvojni neodvisni slovenski reviji. Pri delu zanjo, v njegovi delovni sobi, kjer jo je tedaj že nekaj let urejal, sva si nekega jesenskega dneva leta 1957 prvičrat segla v roke. Dotlej sem ga poznal po pripovedovanju in pisanju o obeh bratih Kozakih in o njuni vlogi v nacionalno revolucionarni organizaciji »Preporod«, v kateri se je neposredno pred prvo svetovno vojno zbiral najboljši del slovenske mladine; poznal sem ga kot pisatelja in publicista, kot enega izmed najdejavnejših v krogu slovenskih razumnikov, iz katerega se je leta 1933 rodila »Sodobnost«.

Prav za to je na tistem jesenskem sestanku leta 1957 šlo, za »Sodobnost«, za tesnejše sodelovanje med »sodobniškim« krogom razumnštva in med komunisti. Vse razpletanje dogodkov znotraj in zunaj Jugoslavije je tedaj terjalo kar največjo strnitev slovenskih in vobče jugoslovanskih demokratičnih sil, terjalo je zedinjevanje na bistvenih vprašanjih, življenjsko važnih za bodočnost ljudstva, prehod preko vsega tistega nebistvenega, kar nas je še ločilo v nazorski usmerjenosti, v posameznih političnih ocenah in taktičnih prijemih.

S Ferdom Kozakom ni bilo težko najti skupnega jezika. Vdanost slovenskemu človeku, brezmejnja, pristna, brez votle aristokratizirajoče poze meščana in slovenskega liberalca, mu je odpirala pot tja, kjer je bodočnost tega človeka videl zagotovljeno. Slovenstvo mu je bilo aksiom, ki velja le tedaj, kadar vsebuje najintenzivnejšo problematiko svoje dobe, v kateri ljudje iščejo novih oblik reda in smiselnosti v svetu. Bilo mu je povsem jasno, da slovenskega narodnega vprašanja ne mo-

rejo rešiti stare, preživele družbene sile, marveč da je to vprašanje najtesneje povezano s silami sodobnega družbenega napredka.

V prvi številki »Sodobnosti« za leto 1938 je napisal uvodnik pod naslovom »Iz včeraj v jutri«, posvečen petletnici njenega izhajanja. V tem uvodniku se je ukvarjal s posameznimi tokovi tedanjega slovenskega političnega življenja in z odnosom njihovih predstavnikov do »Sodobnosti«, prav tako pa tudi z njenim odnosom do njih. Neogibnost in zgodovinska upravičenost, do neke mere pa tudi obojestranska koristnost prehodnih raznoglasij med krogom »Sodobnosti« in med komunisti v prvem razdobju njenega izhajanja, mu v tem uvodniku vsekakor niso bile očitne. Toda spoznanje družbenih pogojev za prerojenje sveta in demokratična zavest sta mu določali »mesto ob strani konkretnega slovenskega ljudstva, ob strani slovenskega delavnega človeka«. To je bilo njegovo prepričanje: slovenstvo »Sodobnosti« mora biti *k r i t i č n o* in *p r o g r e s i v n o*. Konkretni delovni človek ne bo postal fraza, dokler bo revija izraz njegovega kulturnega poslanstva.

To je bila skupna idejna podlaga za zmerom tesnejše sodelovanje, ki se je med skupnim delom razvilo v iskreno tovarištvo, v bojno tovarištvo. Številni slovenski marksistični publicisti, med njimi Kardelj in Kidrič, so se uvrstili med redne sodelavce »Sodobnosti«. Z njo so postala neločljivo povezana imena Prežihovega Voranca, Miška Kranjca, Cirila Kosmača in drugih predstavnikov slovenske literarne levice. Pod uredništvom Ferda Kozaka je »Sodobnost« postala revija, v kateri je bila zapisana za tiste čase najnaprednejša slovenska beseda. Postala je v najglobljem smislu *s o d o b n a*.

Dogodki so se vrstili, kot žrtvi hitlerjevske agresije sta padli Avstrija in Češkoslovaška. Češka tragedija je rajnkega Ferda Kozaka prav posebno prizadela. Bil je močno povezan s češkim kulturnim in posebej z Masarykovim nazorsko-političnim izročilom. Hkrati pa ga je ta tragedija utrjevala v novih spoznanjih, ga približevala novim izročilom. Nemški napad na Poljsko se je razvil v drugo svetovno vojno. Domača buržoazna reakcija vseh odtenkov se je pripravljala na popolno kapitulacijo pred fašističnimi osvajalci. Krog »Sodobnosti« ni bil tisti čas niti zdaleč zgolj krog literarno-kritične revije. V njem so se bili idejni boji, ki jih je vsiljevala zamotanost mednarodnih odnosov, prav tako pa tudi raznolikost tendenc v tedanjem slovenskem družbenem življenju. Iz tega kroga je izšla marsikatera pomembna pobuda za slovensko osvobodilno, antifašistično akcijo. Ferdo Kozak se je bil tisti čas do kraja razodel kot mož, ki je bil po vseh svojih karakternih, kulturnih in političnih kvalifikacijah najprimernejša osebnost za odgovorni posel, kakršnega je takrat vršil urednik »Sodobnosti«. Kot človek in

sodelavec je bil primer resnične strpnosti do tujih mnenj, ki pa nikdar ni prehajala v breznačelno popuščanje, če je zadela ob mnenje, ki ni več ostajalo tostran bojne črte. Zmerom si mu lahko zaupal: kar je dejal, je veljalo, in povsem tuje mu je bilo sleherno izigravanje. Če si se strinjal z njegovim mnenjem ali ne, to je bilo njegovo mnenje, ki si ga zmerom moral spoštovati.

Kroga okrog »Sodobnosti« in pa okrog »Ljubljanskega Zbona«, kjer se je zbiral predvsem del slovenske literarne in literarnokritične levice, sta neposredno pred okupacijo Jugoslavije predstavljala daleč največ od tistega, kar je bilo tedaj zares pomembnega v umetnosti slovenske besede. Osvobodilna vojna je pognala vso slovensko napredno publicistiko in literaturo med partizane, v ilegalo, v fašistična koncentracijska taborišča, v internacijo in na morišča. Ferdo Kozak je še utegnil urediti ilegalni »Slovenski zbornik 1942«, nato pa je tudi on nastopil svojo pot skozi italijanske zapore v internacijo.

Srečala sva se spet avgusta meseca 1944 v južni Italiji, v temačni hiši starega Barija. Pomenkovala sva se dolgo v noč: njegovo hrepenenje je raslo s poročili o osvobodilnem boju slovenskega človeka v domovini. Tisti čas je pričel urejati list »Domovina«, namenjen slovenskim borcem štirih prekomorskih brigad, ki so se v okolici Barija pripravljale za povratek v domovino, kjer so se začeli zadnji, odločilni boji. V prvi številki lista je objavil svojo črtico »Domovina«, v kateri je zapisal: »Domovina! Da, toda zdaj ne več domovina letnih časov, travnikov, polj in gora. Nič več samo domovina osebnega veselja in sreče. Moja domovina se je razširila, poglobila in počlovečila. Roke mučenih, poklanih, postreljenih, pobitih in vseh padlih so to noč posegle po meni in me trdneje kot kdaj prej priklenile na domačo prst.«

Cez nekaj mesecev se je vrnil v domovino, v osvobojeno Belo krajino, od tod pa s partizanskimi vojskami v svoje rodno mesto.

V Ljubljano je prišel kot prosvetni minister v prvi slovenski ljudski vladi, poln načrtov in delovne vneme za njihovo izpolnitev. Težke preizkušnje, skozi katere je že prva leta po zmagoviti vojni in revoluciji morala iti njegova domovina, ga niso niti za trenutek omajale v prepričanju, da je pot, po kateri smo krenili, edino mogoča in vredna njegovega ljudstva. Poleg drugih obveznosti, ki jih je sprejel, se je vrsto povojnih let spet posvetil uredniškemu delu. Urejal je »Novi svet« in potem prva dva letnika »Naše sodobnosti«. Izdal je knjigo predvojnih in povojnih člankov in zapiskov, knjigo novel in knjigo medvojnih spominov, v predelani obliki je objavil dve predvojni drami. Zelel je, da bi kolikor moči dosti od tistega, kar se je v velikih letih naše zgodovine nakopičilo v njem kot novo spoznanje o svetu in ljudeh,

izpovedal svetu in ljudem bodisi v obliki razmišljanj ali v obliki literarnih del, dram, novel, črtic. Dostikrat se je sredi razgovora nanagloma poslovil od prijateljev: *m o r a m pisati ...* Ta njegov »moram« je zvenel kot mračna slutnja nečesa, na kar nihče med nami ni mogel niti pomisliti, kar pa je tako nepričakovano prišlo in ga sredi dela zgrudilo.

Pred letom dni se je poslovil od nas prvi urednik »Sodobnosti«, predvojne in povojne, »Naše sodobnosti«. Ob obletnici težke ločitve naj ta številka naše revije priča o trajni duhovni navzočnosti Ferda Kozaka v krogu njegovih sodelavcev in soborcev.

PUNČKA

Ferdo Kozak

Iz literarne zapuščine Ferda Kozaka priobčujemo prvo dejanje njegove drame »Punčka«. Dogajanje se razvija med obema vojnama, v bogataškem svetu predaprilske Ljubljane. Kozakovi ljudje so predstavniki slovenske buržoazije, ki se je razvila po prvi vojni, nasilni in zvijačni ljudje, ki so se v koruptnem orenju stare Jugoslavije iz siromašnega kramarskega sveta avstrijske province povzpeli v gosposki sloj. Vrednota, ki so ji posvetili svoja žiolenja, je samo ena: denar. Denar jim je cilj, merilo njih dejanj, smoter, ki sprošča vse strasti in posreduje vse ugodje. V tem svetu se iz otroka razvija v žensko Punčka, hči bogatega trgovca Svetine. Čisto in spontano dekle, ki doživlja in vrednoti žiolenje neposredno, svobodno, le iz svoje nedotaknjene človečnosti, ne more dozoreti v nečistem vzdušju svoje družine in svojega sloja. Vrsta surovih udarcev jo požene v samomor.

Stanovanje dr. Kirna v hotelu

Kirn: Kakšen čudovit podeželski dan!

Sitar: Zares si postal že tečen s tem svojim znamenitim pridevnikom. Zakaj neki prihajaš še sem, na to skromno podeželje?

Kirn: Zakaj! Zaradi odličnega počutja, ki me prevzame, kadar pridem za kakšen dan v svoj ljubi rojstni kraj.

Sitar: Tvoj ljubi rojstni kraj! Samo za zrealo ti je, da si v njem ogleduješ svojo imenitnost.

Kirn: Če takole gledam tvoj resno poučujoči obraz, ali veš, na kaj me spominja? Na šolarje, ki skrivajo z maslom namazano žemljo pod klopjo in jo uživajo, kadar jih drugi ne vidijo. Venomer skrivaš, kar imaš, in tudi, kar si. Z menoj je pa drugače. Kadar jem, očitno jem in sem še vesel, da me drugi gledajo.